

կանց: Նրանց այս ամսին շարունակ դուրս ու ներս անելը ստիպում է կատուներին մլաւել, որովհետեւ տեսնում են սրանց:

Փետրուարի վերջին մարդիկ աշխատում են նրանց տանից դուրս անել, այս պատճառով էլ հորթի գեղմով (փոստ) խփում են պատերին և ասում.

Շւտը դուս.

Մարդը ներս:

Եւ որովհետեւ գոմերի շուտներն աւելի աներես են, տկճորի մէջ մանր քարեր են լցնում, և նրանով խփում տաւարին ու գոմի պատերին՝ վերոյիշեալ դարձուածքը կրկնելով:

Գրողի զգիր.—Մաստիկ պառաւած կանանցից ոմանք դառնում են «գրողի զգիր» ման են գալիս գրողի, հոգեառ հրեշտակի, հետցոյց տալիս մեռնելու դատապարտուածների տները և օգնում հոգի առնելիս: Գիշերները Գրողը գալիս վեր է կացնում այսպիսի կանանց և հետը տանում և թէպէտ այս նկատում են տնեցիք, սակայն զգուշանում են յայտնելու:

Գօռնադաք.—Առանց եկեղեցական ծիսակատարութեան թաղուած հայ մեռելը մասնաւորապէս և անհաւատ, թուրքերի մեռելներն ընդհանրապէս՝ նոր թաղուած միջոցին գիշերները շան կամ այլ կերպարանքով յարութիւն են առնում և շրջում գերեզմանատանը, լուսադէմին կրկին մտնում գերեզման և անշնչանում: Մի անգամ մինն անցնելով թուրքի գօռներով (գերեզմանատան մօտով), տեսնում է երկու շուն, և հետը տանում տուն: Առաւօտեան այդ շների փոխարէն տեսնում է երկու մեռել յատակի վրայ պառկած: Իմանալով, որ «գօռնադաք» է՝ տանում են կրկին թաղում և կրծքին մի մեծ մեխ խփում, որ այլ ևս չվերկենայ:

Ղոււի-Պարաբի մօտ էլ մի վարդապետ է «գօռնադաք» լինում և այդ կերպարանքով երևում մարդկանց: Մի անգամ Մաթոսի Գևոր էր տեսել նրան աւերակ եկեղեցու մօտ, խեղճը այնպէս էր վախեցել, որ բերանը ծռուել էր: Գիւղացիները շատ որոնել էին, որ գերեզմանը գտնեն, բանան և մի մեխ խփեն կրծքին, որ էլ գօռնադաք չլինի, բայց չէին գտել:

Կ Ա Խ Ա Ր Դ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Ա. Հաւանմայութիւն.—Այս գաւառում ևս ծիծեռնակը, աղաւնին և կաշաղակն ընդհանրապէս համարում են բարեգուշակ, խակ բուն և ազաւուր՝ չարագուշակ: Բացի սրանից՝ գուշակութիւններ են անում նայելով թռչունների ա) գտնուած տեղին, բ) հանած ձայնին և գ) կատարած գործողութեան:

Տեղը.—Երբ աքաղաղը հերթիկի վրայ կանգնի՝ հիւր է գալու։
Երբ հաւը թառի վրայից է կանչում, գուշակում են, որ մի
արտասովոր բան է պատահելու։

Երբ արագիւր մինի կարան բուն է շինում, գուշակում են,
որ այդ տանը բախտաւորութիւն է սպասում։

Ձայնը.—Երբ բուն բուայ՝ մի զժրաղղութիւն, մահ է պա-
տահելու։

Գործողութիւն.—Արագիւր մարտի Ծ-ին առաջին անգամ երե-
ւալիս՝ եթէ կացում հացի կտոր բերէ՝ առատութիւն է լինելու,
եթէ չոփ՝ (ծղոտ) անբերրութիւն և եթէ կտաւ՝ մահ։

Բ. Կենդանիների միջոցով գուշակութիւն.—Երբ կատուն երեսը
լուսնում է՝ գուշակում են, որ հիւր է գալու։

Երբ շունը ոռնում է՝ գուշակում են, որ հիւանդը մեռնելու է։

Երբ կատուն հերթիկից նայում է՝ հարցնում են, կատու,
խուրը (հիւրը) մը եանից (կողմից) է գալում, և որ կողմը որ
նայեց՝ գուշակում են, այն կողմից հիւր է գալում։

Գ. Մարդկանց միջոցով գուշակութիւն.—Որոշեալ անձնաւորու-
թիւններ «նաւա» կամ «խէր» (չար կամ բարի) են համարւում և
մարդիկ մի գործ սկսելիս երբ առաջին անգամ սրանց են հան-
դիպում, սրանց համեմատ գուշակում են գործի յաջողութեան
մասին։ Այս գաւառում ևս ընդհանրապէս քահանային պատահելը
չարագուշակ են համարում և, կամ հրաժարւում են մտադրուած
գործից, կամ ձեռքը ամորձիքին քսում, որ «չարը խափանի»։

Դ. Մարդու քննողական շարժումների միջոցով գուշակութիւն.—Երբ
աջ աչքը խաղում է՝ գուշակում են, որ ուրախալի բան է պատա-
հելու, իսկ եթէ ձախը՝ տխրելի։ Երբ աչքերը պաղում են (սա-
ռում են)՝ հիւր է գալու, իսկ երբ բեռ է վերցնում, կողին չոփ է
նստում, ասում են։ «ով ա գալում բեռ ու բարձով» և գուշակում
են, որ մի բան են ստանալու։

Երբ ափանջը կանչում է՝ սկսում են տալ իրենց ծանօթների
անունները և որի անունն վրայ որ դադարեց ձայնը՝ գուշակում
են, որ նա էր իրենց մասին բամբասողը։

Երբ երեսը այրւում է՝ ասել է իրեն բամբասում են։

Երբ քիթը բոր է գալիս՝ հիւր է գալու։

Երբ փռչում են կէնտ թռուով, ասում են «Սարը արա»
(սպասիր) և չարագուշակ համարելով՝ գործը յետաձգում են, իսկ
երբ զոյգ թռուով են փռչում, ուրախանում են, և ասում. «խէր
ա»։ Զրազի գէմ կէնտ թռուով փռչտալն էլ խէր է համարւում։

Երբ բուռը քոր է գալիս՝ փող պէտք է ստանան կամ տան։

առանձնապէս փորձուած են, թէ աջ ու ձախ բռից թրը ստանալ և թրը տալ է նշանակում:

Երբ երեխան անընդհատ լաց է լինում, գուշակում են, որ մի գծրաղդութիւն է պատահելու, ուստի մայրը խփում է նրա գլխին ասելով. «Ուստ քո գլուխ»:

Ե. Անշունչ տուարկաների միջոցով գուշակութիւն.—Իմանալու համար, թէ գերդաստանին գծրաղդութիւն է գալու թէ ոչ՝ խմորից մարդ են շինում և ձգում թոնիրը, եթէ հիփուելիս ձեռքը կամ ոտը ուռեց՝ ասել է գալու է, իսկ եթէ չուռեց՝ ոչինչ չի գալու:

Ուխտատեղիներում մեխ են խփում քարերի մէջ, եթէ մեխը քարը ծակում, ներս է մտնում, ասել է ուխտը կատարուելու է:

Նոյն նպատակով փոքրիկ քարեր են քսում ուխտատեղու պատերին, մանաւանդ խաչքարերին, եթէ կաշում է և մնում՝ ասել է ուխտը կատարուելու է:

Երբ մի գործի են գնում, եթէ դատարկ կփի կամ դատարկ ամանի են պատահում, գուշակում են, որ անյաջող է լինելու, իսկ եթէ լիքը կփի, լիքը ամանի, բեռի, հացի են պատահում՝ յաջողակ է լինելու:

Զ. Կախարդութիւն.—Գորտի ուսոսկրը (թիակը) պահում են իրենց մօտ և աննկատելի կերպով քսում այն կանանց, որոնց սէրը կամենում են զրաւել:

Էգ գայլի սեռական անդամը կտրում են և իրենց մօտ պահում, որ յաջողակ լինեն:

Հաւատում են, որ եթէ մեռելի ուղեղը սև կատուի ականջով շագախեն և ուտեն՝ աներևոյթ կը դառնան, միայն ջրի մօտ տեսանելի կը լինեն:

Համբարձման չորեքշաբթի օրը շէմքին խփում են քոս մեխ (պայտի մեխ), որպէսզի չարը խափանի: Նոյն նպատակով համբարձման գիշերը գութանի խոփը զցում են շէմքի առաջ:

Գարնանամտին հերթիկի շուրջը շոով գծում են, որպէսզի չարը չկարողանայ այդ գծից անցնել և ներս մտնել:

Ը, Կովի կամը աւելացնելու յուսով դիմում են հետեւեալ կախարդական միջոցներին.

1. Տանտիկիւնները իրենց զրպաններում պահում են օձի գլուխ կամ գայլի վէգ:

2. Մեծ պասին թխում են 7 փթիւր (գաթի ձևով քակոր) և պահում, որ համբարձման օրը վառեն կաթի կաթնայի տակ:

3. Գարնանը՝ երբ առաջին անգամ արեգակի շողը հերթիկից ներս է մտնում, նրա ընկած տեղը խղ և ալիւր են քսում, որպէսզի վերջիններս առատ լինեն:

4. Աշխատում են մինչև համարձեռն հարեանից մէջան կամ կաթ ստանալ, որպէսզի նրա կաթի «բարաքեաթն» էլ մէջանի կամ կաթի հետ գալ իրենց:

5. Համարձեռն օրը աշխատում են սիրի-սիրի ըոյսից երկու տերե ունեցողը դանել և ձգել խնոցու մէջ:

6. Նոյն օրը եօթը բակից լսելեան և ծածկարար չոփ են հաւաքում և վառում կաթի կաթնայի տակ:

7. Համարձեռն գիշերը տանտիկիճները ձնումից կապում են մէկ կամ փուշ, յետոյ փոխանները հանում, կապում ձնումի բերնին և հեծնում:

8. Նոյն գիշերը ծածկարար տանտիկիճները հեծնում են հաբեանի կովը կամ մատակը և ասում:

Նզդ ընծի,

Թանգ քեզի,

որպէսզի հարեանի իւզն էլ իրենց գայ:

9. Նոյն նպատակով և նոյն գիշերը գնում հարեանի հերթիկի շուրջը շշով գիծ են քաշում:

10. Նաև նոյն գիշերը երկու եփած ձուի միջից անց են կացնում կապոյտ թիւ և հարեանի բակում թաղում:

11. Եւ կամ հարեանից երկու կտոր ցան (աթար) են գողանում և իրենց կաթի կաթնայի տակ վառում:

Վերոյիշել կախարդութեան պատճառով երբ հարեանի կաթի իւզային մօտը պահասում է, լաւ չի հարւում, մի ձու են տալիս աղօթելու, և տան առաստաղում պահում: Աղօթելիս՝ աղօթող կինը «չար աչքի» աղօթք է ասում ձուի վրայ:

Երբ չար աչքից կաթը կարմրագոյն է դառնում, առանց խօսելու կթում են և կաթը թոնրի կամ աղբրի տակ, կամ փշի վրայ են ածում, որ շուտով այդ չար աչքի աղդեցութիւնն անցնի, և կամ մի կտոր հացի վրայ աղ են ածում, «չար աչքի» դէմ աղօթող կնոջ տալիս աղօթելու և կէսը շան, կէսն էլ կովին են տալիս ուտելու:

Ը. Գուշակողներ.—Սրանք լինում են թէ կանանցից և թէ տղամարդկանցից. գուշակում են մարդկանց ապագան, պատմում են նրանց անցեալը. իմանում են թէ կորած իրը որտեղ է դառնում, պանդուխտը երբ կը վերադառնայ, կը կատարուի արդեօք մարդկանց մտադրութիւնները, հիւանդութիւնները թր սրբերի տուածն են, կամ թիչ է հիւանդութեան պատճառը:

Գուշակողների այս շնորհքը «տուածութիւն» է,—աստուածային մի պարզեւ, ուստի և սրանք մեծ յարգանք են վայելում ժողովրդից: Այս շնորհքը նրանք ստացել են կամ ծննդեամբ, կամ

երազով: Մենդեամբ ստացողները ծնունել են Քրիստոսի ծննդեան կամ Ջատկի հրաշագործ գիշերը, այսպիսով և՛ արժանացել են աստուածային այդ շնորհին: Ոմանք էլ իրենց ծնողների տուածուրիկ շնորհը ժառանգել են, և շարունակում են գործադրել:

Երազով շնորհք ստացողներն առաքելի գործով հաճելի են լինում մի որևէ սրբի, և սա երևում է սրանց երազում՝ և յայտնում, որ պարգևում է այս կամ այն կերպ գուշակութիւններ անելու շնորհք:

Մենդեամբ գուշակողները եղնգի են նայում և մոմ թափում: Երազով շնորհք ստացողները զարի են քցում, թիզ չափում, մաղ պտտեցնում, մոմ թափում, լայլուղ յիշկում:

Եղունգ յիշկել.—Միանգամայն այն է, ինչ որ տեղի է ունենում Ջաւախքում, որ արդէն մանրամասն նկարագրել եմ ¹⁾:

Մոմ Թափել.—Այս տարածուած է նաև Վարանդայում, և արդէն նկարագրել ենք ²⁾: Այստեղ կարևոր ենք համարում աւելացնել՝ որ Նոր-Բայազէտում իբր մոմ թափող յայտնի է եղել Մոմ-ճոնց Սալիկ պառաւը, որ ստացել էր այդ շնորհը Սուրբ Կարապետից և մոմ թափելիս այսպէս էր աղօթում ³⁾: «Ով օխտը անուան տէր Սըպկարապետ, ով Հազարանփրկիչ, ով սրբոց զոխ սուրբ Աստուածածին, դու քո ստեղծած հոգին չկորցնես, ով Արար սըպիշան, Դարալագեւազու սուրբ Խաչ, Բաղշու Կարմրակ, Փուտուկու սուրբ Գէորգ, դու հասնես, ով ազատարար սրբեր, դուք հասնէք, դուք ազատէք ցաւից չոռից, չար աչքից, չար լեզուից, դադից, դադարալից, իլլաքի (մանաւանդ) անզգամի նհաղ շոռից (զրպարտութիւնից) ազատէք ամեն հայ քրիստոնէին: Ով ազա սուլթան Սըպկարապետ, քո ձեռն ա, իմ ձեռը չէ, դու պիտի էս ցաւին փարատութիւն տաս»:

Այն ևս պիտի աւելացնեն, որ այս գաւառում յաճախ «Իւզաբերի» մոմ են գործածում, այսինքն կկեղեցում վառուած մոմերի մնացորդը, որ աւելի զօրաւոր լինի:

Հետաքրքրական է նաև «հրեշտակակոխ», «սատանակոխ» բառերը, որ մոմ թափողները ասում են, երբ կամենում են յայտնել, թէ հիւանդը հրեշտակներից կամ սատանաներից է վախեցել:

¹⁾ Իմ «Ջաւախք». եր. 242.

²⁾ Իմ «Վարանդա». եր. 234.

³⁾ Փիլոյեան. Կորած Մարգարիտ. եր. 142.

Գործի քցելը.—կատարուում է նաև Զաւախքում ¹⁾ և Լօռում ²⁾, ուր և մանրամասն նկարագրել եմ: Այս գաւառում քցելիս՝ զլխաւորապէս դիմում են «կորուստի» սըր Մինաս—ին:

Թիկ չափելը.—Վարանդայում այսպիսի գուշակութեան ասում են «եկեղ չափել», իսկ Լօռում՝ «կուռ չափել»: Այս բոլոր տեղերում էլ միատեսակ է կատարուում ³⁾:

Մաղ պտտեցնել կամ նետ դնել. նոյնն է ինչ որ Զաւախքում ⁴⁾ և Լօռում ⁵⁾:

Լայլուղ յիշկելը.—Այսպիսի գուշակութիւն չի կատարուում վերոյիշեալ գաւառներում: Գուշակել տուողը «խոխտուում» է լայլուղի վրայ, այսինքն թաշկինակը ծալծլում է՝ մտքում կրկնելով այն, ինչի մասին որ կամենում է խորհուրդ հարցնել. և տալիս յիշկողին: Սա բաց է անում թաշկինակը և գուշակում, թէ՛ նրա «խոխտուրը» (մտադրութիւնը) կատարուելի՞մ է թէ՛ ոչ, բարի է: Թէ՛ չար:

Խոցի—դուլ.—Գուշակողների թւում պէտք է հաշուել նաև խաչի—դուլներին, որոնք այս գաւառում ևս բաւականաչափ եղել են և որը մանրամասն նկարագրել եմ արդէն իմ «Գանձակի գաւառ» աշխատութեանս մէջ ⁶⁾: Այս գաւառում նշանաւոր է եղել ս. Յովանէսի գուլը:

Ծնունդի քաւակի ևւ ծագի սեռը գուշակողներ.—Տուածուրիկ շնորհք է համարուում և այն, որ որոշ մարդիկ կարողանում են ծնունդիք գաւակի կամ ձագի սեռը գուշակել: Այսպիսիներից նշանաւոր են Գիւգալդարեցի Վարդանը: Սա մի անգամ գնացել է Ս. Գէորգի սարը և այգտեղ, մի կիսաւեր վանքի մօտ քնել. երազում երևում է նրան սուրբը և ասում, թէ շնորհք է տալիս նրան գուշակելու, թէ ծնունդիք գաւակը կամ ձագը ինչ սեռի է: Սրա համար, պատուիրում է սուրբը, տար յղիին ջրի, գետի մօտ, կամ ջուրը բեր յղիի մօտ և իսկոյն կըտեսնես՝ որ նրանից ծնուողը մերկ կըհետեի նրան:

Վարդանը նստում էր գետի ափը և երբ կովերը գալիս էին ջուր խմելու, նա տեսնում էր նրանցից ծնունդիք հորթերին ա-

1) Իմ Զաւախքը.

2) Իմ Բորչալուի գաւառ. Ազգ. Հանդ. գ. X.

3) Տես իմ «Վարանդա» և «Բորչալուի գաւառ» Ազգ. Հանդ. գ. X:

4) Զաւախք.

5) Բորչալուի գաւառ.

6) Իմ Գանձակի գաւառ. հ. Բ.

ներևութաբար նրանց հետեւելիս և գուշակում էր սեփոյն Շատ ու շատ անգամ յդի կանանց էլ ջրի մօտ էր տանում և տեսնում էր, որ ծնունդէք երեխան մերկ հետեւում էր մօրը, ուստի և գուշակում էր թէ ինչ սեփոյն է լինելու:

Բանալի ղենի.—Մի ընդհանուր ձև ևս կայ գուշակութիւններ անելու, որի համար անհրաժեշտ չէ ոչ որոշ օր ծնուիլ, ոչ էլ որեւէ սրբի շնորհին արժանանալ: Այս բանալի ղենին է. Ով կամենում է գուշակել հիւանդի վիճակը, կորուսած իրի տեղը, իւր մտադրութեան յաջող կամ անաջող ելքի մասին՝ մի բանալի է դնում ոտի տակ և կանգնում չորս փողոցների կտրուած տեղում և անխօս լսում անց ու դարձ անողների խօսակցութիւնները և դրանցից մի եղբակացութիւն հանում:

Թ. Աղօթողներ.—Աղօթքների միջոցով թէ տղամարդիկ և թէ մանաւանդ պառաւ կանայք որոշ հիւանդութիւններ են բժշկում, և այս պատճառով էլ հասարակութեան մէջ առանձին յարգանք են վայելում: Աղօթողները իրենց այդ շնորհքը սրբերից չեն ստացել, այլ մի ուրիշից սովորել են, և իրենք էլ ուրիշներին սովորեցնում են, միայն միշտ տղամարդը կնոջ, կինը տղամարդի է սովորեցնում, այլապէս աղօթքը «չի կրտրէ»—գօրութիւն չի ունենալ:

Աղօթելու կերպը և աղօթքների մեծագոյն մասը նման լինելով նրանց, որ արդէն նկարագրել եմ «Բորչալուի դաւառ» աշխատութեան մէջ, ես չեմ ուզում կրկնել այստեղ, իսկ փոքր ի շատէ տարբերուող աղօթքները զետեղում եմ Բանահիւսութեան բաժնում:

Ժ. Կախարդներ.—Գեղարքունիքում ևս կան տղամարդ կախարդներ, գրբացներ, գլխաւորապէս տիրացունքից և քահանաներից: Սրանք գործում են Սողոմոնի, Ախտարի, Վեց Վաղարեան, Հաւախօս կախարդական գրքերի ցուցմունքներով: Առաւելապէս դիր են անում ամուլթեան, զանազան հիւանդութիւնների դէմ, գրաւում են երիտասարդի կամ աղջկայ սէրը, «բթիկ» անելով հրապուրում են կանանց և ցանկացածը անել տալիս մարդկանց, «կապում երկիրքը», որ անձրև չգայ և նորից բաց անում, զըտնում զանձրև և ամեն բան գուշակում: Իսկ սրանցից «գաւոտ» կամ «չլա» մտածները՝ հալածում են ղեերին, ծովեր անցնում, մարդկանց աներևութացնում, կերպարանափոխում և հայելու մէջ նայելով իմանում աշխարհի բոլոր գաղտնիքները: Բացատրենք այս մի առ մի:

Գաւոտ կամ լլա մտնել.—Խիզախ կախարդը գլխից ձեռք վերցնելով, յանդգնում է ղեերի, սատանաների հետ մրցման դուրս

դալ, և հաւաքելով իւր կախարդական զրքերը՝ փակուեմ է մի այլի մէջ և այդտեղ քառասուն օր մնալով ոչ մի աղամորդու երես չի տեսնում և կանչելով զերբին ու սատանաներին, նրանց հետ կըռուում է և հրամայում, որ իրեն հնազանդուեն: Դեերն ու սատանաները զէնք են խաղացնում նրա աչքի դէմ, սպառնում են այրել, կտոր կտոր անել, եռացրած ջրի մէջ ձգել և այլն: Եթէ կախարդը այս սպառնալիքներից վախենում է՝ զիւահար է լինում, զերբի հլու հալառակ դառնում, իսկ եթէ ոչ՝ ենթարկւում է սրանց վերջին փորձաքարին: Դալիս են զեղեցիկ հուրի-փերինի և բիրաւոր հեշտանքներով աշխատում հրապուրել, երևում են սատանաներ և զանձ, փառք, մեծութիւն խոստանալով աշխատում իրենց հնազանդեցնել, և երբ այս բոլոր փորձանքներից կախարդը յաղթող է դուրս գալիս՝ նուաճում է զերբի գլխաւորին «Դամշէլին» կամ «Թեղառ»-ին և իրեն օգնական դարձնում: Այնուհետև նա ամենայն ինչ հրամայում է այս գլխաւորին և նա ամենիցապէս կառարում է:

Դե կոպել.—Դաւառ մտած կախարդի գլխաւոր գործը զե կապելն է, որ կատարում է այսպէս. դիւառ մարդուն նստեցնում է մի կիսամութ սենեակում և հրամայում յառած մի քանի ժամ շարունակ նայել իւր առաջը դրուած թասով ջրին. ինքն էլ դանազան անհասկանալի աղօթքներ շնչելով՝ ասում է. «Տես, իսկոյն զերբը կըզան կանցնեն թասի միջով, դա՛ք քո մէջ մտած զերբն և իմ ձեռք տուր: Եթէ դիւառը չի տեսնում, սա բարկանում է և նոյն իսկ ճիպոտով թակում, մինչև որ նա բռնելու և իրեն յանձնելու շարժումներ է անում: Այն ժամանակ սա այս զերբն խօսեցնում է և երդում առնում, (սկապում է) որ այլևս այս հիւանդին չմօտենայ:

Ծով անցնել.—Դաւառ մտած կախարդը երբ կամենում է մի որեւէ ծովից անցնել, վերցնում է երկու տաշա, մինի մէջ կաթ ածում, որ ներկայացնէ սպիտակ ծովը, միւսի մէջ ջուր՝ սև ծովը: Եւ երբ «շէմքելով» անցնում է սրանց վրայից՝ արդէն դառնում է անցնելիք ծովի այն կողմը:

Մարդկանց և իրերը անտեսանելի դարձնել.—Դաւառ մտած կախարդը եթէ կամենում է մարդկանց, կամ իր, կամ զանձ անտեսանելի դարձնել՝ տեղաւորում է նրանց երկու տաշաերի միջև, որոնց մինի մէջ կաթ, իսկ միւսի մէջ ջուր ածելով ներկայացնում է սպիտակ և սև ծովերը: Երեք օր այդ դրութեան պահելուց յետ՝ մարդն էլ, իրն էլ անտեսանելի են դառնում, և նոյն իսկ երբ հասարակ կախարդներն աշխատում են գուշակել նրանց տեղը՝ նրանց երևում է սպիտակ և սև ծովերի միջում:

Նոյնպիսի կախարդը Համբարձման հրաշագործ գիշերը, այն վայրկենին, երբ երկինք ու գետինք, սարեր ու ձորեր, աստղեր ու լուսին, քարեր ու թփեր սկսում են միմեանց ողջունել, նա «խիպիլիկի քոլոզ» է խնդրում և ստանում: Այս քոլոզը (գլխարկ) թէ ինքը և թէ ուրիշները ծածկելիս աներևութանում են, ու արձակ համարձակ շրջում մարդկանց մէջ՝ առանց նրանցից նկատուելու:

Կերպարանափոխումը.— Կախարդները իրենց ձեռքի կախարդական զաւազանով խփում են մարդկանց և նրանց կերպարանափոխում, զանազան կենդանիների, շան, կատուի, իշի, ջորու կերպարանք տալիս: Մի առ ժամանակ նրանց այսպէս թողնելուց, և շատ անգամ աշխատեցնելուց յետ՝ նրանք նոյն զաւազանով կրկին խփում են և մարդ դարձնում: Շատ անգամ պատահել է, որ կախարդը մի գիւղից միւսն անցնելիս հաւանած հարսին զաւազանով խփել է՝ էշ դարձրել, հեծել գնացել է միւս գիւղը, գիշերը կրկին մարդ դարձրել, իւր մօտ պահել և առաւօտեան արձակել:

Թթիկ անել.— Կախարդը ինչ որ կամենում է՝ կարող է ներշնչել որ կատարեն. սրա համար հարկաւոր է, որ նա այդ ցանկութիւնը գրէ իւր բուրձ մատի եղունգի վրայ: Պատահել է, որ նա գրել է՝ թէ կանայք մերկանան իւր առաջ. անմիջապէս այս խեղճներին թուացել է թէ կանգնած են մի գետի ափին և ստիպուած են շորերը հանել ու անցնել. սկսում են հանուել: Բայց հէնց որ կախարդը ջնջում է բթի հղնգի վրայի գիրը՝ կանայք սթափւում են, և նկատելով իրենց մերկ կանգնած կախարդի առաջ՝ զարհուրում են:

Հայելու մէջ նայել.— Կախարդը Համբարձման գիշերը նստում է աստղերի տակ և իւր կախարդական ճիպոտով երեք անգամ խփելով գետինն՝ նայում ձեռքում բռնած հայելու մէջ, Աշխարհի բոլոր չարն ու բարին, բոլոր անյայտներն ու զաղտնիքները զալիս անցնում են հայելու միջով և երևում կախարդին:

Կախարդական կծիկ, գորգ և սուփրա.— Նշանաւոր կախարդները կախարդական կծիկ, գորգ և սուփրա ունեն: Մրանցից առաջինը գործ են ածում այն ժամանակ, երբ կամենում են դէպի երկինք թռչել, կամ մի հեռու տեղ գնալ.— բռնում են կծիկի թելի ծայրից և կծիկը դէպի գնալու կողմը ձգում: Կծիկը հետզհետէ քանդուելով զլորւում է օդի մէջ, և նրանից կախ ընկած կախարդը աներևութաբար անցնում հազարաւոր վերստեր:

Գորգը գործ են ածում միևնի, գլխաւորապէս աղջկան, փախցնելիս: Հրաւիրելով սրան նստել այս գորգի վրայ, որ իւր

տեսքով բոլորովին չի տարբերուում սովորական գորգերից, կախարհը իւր ձեռքի ճիպոտով խփում է գետնին և խկոյն գորգը վրայի մարդկանցով թռչում անցնում է հազարաւոր վերստեր և գալիս իջնում է կախարհի ցանկացած տեղը:

Երբ կախարհը բաց է անում սուփրան, և զանազան ուտելիքներն անուն տալիս, անմիջապէս երևում են սուփրի վրայ:

Կախարհներն ազդեցութիւնից ազատուելու համար՝ մարդիկ, մանաւանդ կանայք, կրում են պողպատէ մատանի կամ մանեակ, որ շինում են դարբինները Յուդի (Աւագ) ուրբաթ օրը՝ առանց մի խօսք արտասանելու: Սակոչում է ուրբաթ արուր և ընդհանրապէս ամեն տեսակի չարոցի դէմ է:

Զարմախ Յախոյ կամ չախմախ գանոյ.—Երբ կայծակը խփում է մի տան կամ մի մարդու, այդ տան մեծը կամ կայծակահարը և կամ վերջինիս որդին, եթէ հայրը կայծակի հարուածից մեռնում է, ստանում են դէմքի և գլխի վրայ յառաջացած վէրքերը բուժելու շնորհ և կոչւում են չախմախ թափող կամ չախմախ—դանող: Սրանք ուրբթմտին, կիրակնամտին և չորեքշաբթին չախմախով խփելով կայծքարին՝ կայծեր են տեղացնում այդպիսի հիւանդների գլխներին և այսպիսով բժշկում:

Ճուռ հեծնոյ պառաւ.—Սիրային յարաբերութիւնների մէջ բաւական մեծ դեր են խաղում ձձում հեծնոյ պառաւները: Սրանք այսպէս են կոչւում, որովհետեւ մի տեղ գնալիս, կամ ծովից անցնելիս հեծնում են ձձումը (կաւէ խնոցի), շահմար օձը իբր մըտրակ ձեռքն առնում և երկնքի վրայով սաւառնում, մի վայրկեանում հարիւրաւոր վերստեր անցնում:

Սրանք գլխաւորապէս գործում են տղի կամ աղջկայ սէրը գրաւելու. գնում են սրանց մօտ՝ խօսում, զոյւում մինի մօտ միւսին և խօսելիս մատներն մէջ պահած եօթը գոյնի մետաքսէ թելերը հանդուստում.—(խանդուրձում), ու այսպիսով տղայ ու աղջիկ իրար հետ կապում:

Մարդապէլ.—Պատահում է, որ պառաւ կանայք լուսընկայ գիշերն անկողնուց վերկենալով՝ տկլոր դուրս են գալիս: Սրանց այս անպատկառութիւնը՝ Աստծուն այնքան անդուր է լինում, որ անմիջապէս երկնքից դայլի մորթի է ընկնում սրանց վրայ: Այնուհետեւ սրանք գիշերները հաջնում են այս դայլի մորթին, մարդազէլ դառնում, և գնում, թափառում գիւղում. և եթէ բաց դուռ են դռնում, մտնում են ներս, և յափշտակում երեխաներին, ուտում: Անաւօտեան շատ վաղ, սրանք հանում են մորթիները, զգուշութեամբ շատ ծածուկ տեղում պահում, կրկին մարդու կեր-

պարանք առնում և գալիս տուն, պառկում իրենց անկողիններում:

Եթէ մինը յաջողացնի գտնել դրանց այդ գայլի մորթին և կրակը ձգելով ոչնչացնել, դրանով նրա տէր պառուին անվերջ տանջանքի կենթարկէ, որովհետեւ նա մինչև մեռնելը կը տանջուի մորթին որոնելով: Իսկ եթէ թողնեն եօթը տարի մարդագէլ ֆեսայ, ինչպէս տնօրինուած է լինում, մորթին կրկին կը վերանայ երկինք և այնուհետեւ նա այլ ևս մարդագայլ չի դառնալ: Այնուհետեւ կը ֆեսայ նրան ապաշխարել իւր մեղքերը:

Տեղերը. — Այս գաւառում ևս կանայք հաւատում են, որ կարող են մարմնով երկրիս վրայ ֆեսայ, իսկ հոգով բարձրանալ երկինք, անցնել դժոխքի և դրախտի միջով և տեսնել իրենց «ախրը»:

Նոր-Բայազէտցի Դիւտտի Ալմօ պառաւն էլ մի այսպիսի փափագ է ունեցել, որի համար և շատ անգամ դիմել է սրբերին: Մի անգամ, երբ սրա որդին՝ Ասլանը՝ սաստիկ հիւանդ է լինում, Ալմօն մի քանի անքուն գիշերներ անցկացնելուց յետ՝ զլուխը դնում է որդու բարձին, որ մի քիչ հանգստանայ: Մէկ էլ յանկարծ տեսնում է Գաբրիէլ հրեշտակին, որ մի երեսայի զլխի մագերից բռնած, կանգնեց իւր առջև և ասաց. Ահա եկել եմ, որ կատարեմ խնդիրդ՝ քեզ տանեմ «էն հանդէն», որ «ախրդ» տեսնես. շուտ արա զնա՛ք:

«Այդ երեսան ձով է», հարցնում է Ալմօն:

— Սա մի կնոջ հոգի է, պատասխանում է Գաբրիէլ հրեշտակատուր, որ մի քիչ առաջ առայ, տանում եմ երկինք: Արի դու էլ ինձ հետ: Եւ այս ասելով Գաբրիէլ հրեշտակատուր միւս ձեռն էլ ձգեց Ալմօին և սկսեց բարձրանալ. Գնում են. — գնում են դնում, մէկ էլ պատահում են մի կանգնած մարդու, որին ոտից մինչև զլուխ կպել են անթիւ, անհամար գորտեր, այնպէս որ բոց տեղ չէր երևում: Ալմօն զարմացած հարցնում է, թէ սա ձով է: Գաբրիէլ հրեշտակատուր պատասխանում է, թէ սա իւր փողերի շանով ապրող մարդ է, այսպէս կանգնած պիտի տանջուի, մինչև Քրիստոսը դայ դատաստան:

Գնում են առաջ, տեսնում են մի ուրիշ մարդ, որի մի ականջից միւսը խրել են մի շիկացած հաստ երկաթ, որի բոցը ցայտում է նրա բերանից:

— Սա էլ չլսող, չկատարող, իր ասածի, վատահոգի մարդ է եղել, այսպէս պիտի տանջուի՝ մինչև Քրիստոսը դայ դատաստան:

Մի քիչ էլ առաջ են գնում, պատահում են մի մարդու ևս, որի քթից միւլ են անցկացրել և 10 փթանոց մի կշեռք կախ տուել:

— Սա էլ կշեռքի մէջ «հարամութիւն» (խարդախութիւն) անողն է, բացատրում է Գարրիէլ հրեշտակապետը:

Էլի առաջ են դնում. տեսնում են մի նստած կին, առջևում արխնախառն կարագով լի տաշտ: Մի հրեշտակ սուրը ձեռքին ստիպում է այդ կնոջը ուտել կարագից: Սա վերցնում է, դնում բերանը, բայց չի կարողանում կուլ տալ. հրեշտակի ծանր հարուածը կուլ տալ է սալիս:

— Սա ո՞վ է եղել, հարցնում է Ալմօն:

— Սա ֆէլըսդ կին է եղել, որ ֆէլով իւր կարագը շատացրել է, ուրիշներ կտրել, Հիմա պիտի քաշի մինչև Քրիստոս զայ դատաստան:

Գնում են առաջ, բաւական բարձրանում, տեսնում են մի սիդաւէտ, անուշարոյր դաշտ, ատուակների եզրերին խմբուած հոգիներ ուրախ գուարթ ճողողում են:

— Սրանք էլ անմեղ հոգիներն են, որ սպասում են Քրիստոսի գալստեան:

— Իսկ զաշտի միջի այն ոսկէ սինին (սկուտդ) ի՞նչ է, լի ամեն տեսակ բարբիքներով և մէջ տեղը չորս ոսկէ խնձոր, հարցնում է Ալմօն:

— Այդ սինին մուխի Մուքոյի համար է պատրաստուած, բացատրում է Գարրիէլ հրեշտակապետը. նա շատ արդար մարդ է, երբ որ մենին, պիտի զայ վայելելու սինու բարբիքներից. այդ չորս ոսկէ խնձորներն էլ նշան են նրա չորս անգամ նրուսողէմ ուխտ դնալուն, և սրանց վրայ էլ նստելու է նրա հոգին:

Քիչ էլ անցնում են, տեսնում են մի մեծ լիճ, տղմով ու ցեխով լցուած. բաւականաչափ հոգիներ, ցեխոտուած ու ապականուած, թաւալուած են ափին, մի ահագին բաղմութիւն էլ լճի մէջ տքնում են դուրս գալ, սակայն հրեշտակները սրերով խփում են սրանց գլխին և կրկին լիճը ձգում:

— Ափին գտնուողները, բացատրում է Գարրիէլ հրեշտակապետը, քիչ մեղաւորներ են, սրանք արդէն քաւել են իրանց մեղքը և լճից դուրս եկել, սպասում են Քրիստոսին, իսկ լճի մէջ դրտնուողները շատ մեղաւորներ են և երկար պիտի տանջուին, մինչև որ իրենց մեղքերը քաւեն և դուրս գան լճից:

Այստեղից բարձրանում են Աստուածածնի մօտ, որին և Գարրիէլ հրեշտակապետը յանձնում է իւր բերած հոգին:

Աստուածածինը նստած է լինում ոսկէ զահի վրայ, գլխին աղամանդեայ ակներով զարդարուած թագ, որ կուրացուցիչ ճառագայթներ է սփռում իւր չորս կողմը: Գահը փայլում է հազարաւոր ակների կրակներով: Հրեշտակների մի ահագին խումբ,

գահի աջ ու ձախ կողմում կանգնած են, խոնարհ և ձեռները կրծքերի վրայ խաչաձև ծալած: Այս ժամանակ երևում է հրեղէն ձիու վրայ նստած լուսեղէն մի ձիաւոր, որ արագութեամբ յառաջանում է դէպի Աստուածածնի գահը: Գալիս, կանգնում է Աստուածածնի առջև և սպասում:

Աստուածածինը հարցնում է.— Կատարեցի՞ր:

— Այո, կատարեցի, պատասխանում է ձիաւորը. քառասուն գազ հոր փորեցի, և մէջը ձգելով քարկոծեցի. հողով, մարմնով կորաւ. ոչ հողին ելաւ առ Աստուած, ոչ մարմինն իջաւ գերեզման:

— Այս ի՞նչ բան է, հարցնում է Ալմօն:

— Այդ արդէն քո գիտենալու բանը չէ, պատասխանում է Գարբիէլ հրեշտակաւոր:

Մէկ էլ լսում է. «Աղէ, աղէ, վեկաց», վեր է կենում, բաց անում աչքերը, տեսնում, որ հիւանդ որդին իրեն ձայն է տալիս, բարկանում է, թէ ինչի՞ ձայն տուեց և թոյլ չտուեց տեսնելու և՛ իւր ախրը:

ՄՆՈՏԻԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երբ թոնիրը լաւ չի վառում, տանտիկիւնները ակից շորով քամի են տալիս, գորրորում են», ասելով.

Չը՛խ, չը՛խ, չը՛խ,

Մուխը բռնէք,

Աղ բարձէք.

Չը՛խ, չը՛խ, չը՛խ:

Խմոր շաղախելիս երբ ջուր են լցնում, ասում են. Յիսուս, Քրիստոս, Աստու բարաքէն մէջն հինի:

Երբ հացառը (ռաֆաթէն, բաթաթը) առաջին անգամ խփում են թոնրին, այսինքն առաջին հացը կպցնում են թոնրի կողին՝ որ թխուի, ասում են.

Թաղա-խաց-խացի հրեշտակներ,

Դուք իմդադ (օգնական) հինէք, չարը բարին դարձնէք:

Երբ հացը թոնրի մէջ տփտփում է, հացթուխը ասում է.

Ուէր, խէր,

Ուացին հեժնութեն,

Մահին թանգութեն,

Իմ խօրն ու մօրն

Արքայութեն:

Հաց թխելու աւարտին զրտնկողը զրտընակը համբուրում,